

Ємець Н. О.

Київський національний лінгвістичний університет

ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЕГО В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПОЕЗІЇ XVII – XXI СТОЛІТЬ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено виявленню еволюційних тенденцій розгортання концептуального простору ЕГО в американській жіночій поезії в ракурсі соціокультурних моделей. Викладено проблему вивчення поетичних текстів як особливого виду мислення та окреслено сучасні напрямки їхнього дослідження. Увагу зосереджено на архетипних, стереотипних і новообразних моделях ЕГО з огляду на їхній соціокультурний чинник концептуалізації. Розглянуто теоретичні засади пошуків: надано потрактування таким термінам, як «картина світу», «мовна картина світу», «концептуальна картина світу», «художня і поетична картина світу». Уточнено поняття художнього концепту й концептуального простору. Запропоновані потрактування художнього концепту ЕГО й концептуального простору ЕГО з урахуванням особливостей їхнього дослідження. Окреслено основні методики реконструкції художніх концептів, а також запропоновано нову методику із залученням елементів аналізу Л. І. Белехової та В. Г. Ніконової, що включає такі етапи:

- 1) виділення его-маркованих контекстів;
- 2) визначення тематичних ліній;
- 3) формулювання тем-домінант у термінах концептуальної метафори;
- 4) ідентифікація архетипних, стереотипних і новообразних моделей ЕГО на основі тем-домінант.

Спираючись на дані аналізу тематичних ліній і тем-домінант, встановлено архетипні, стереотипні й новообразні моделі концептуалізації ЕГО. Результати аналізу засвідчують глибинність підвалин формування ЕГО, що відбилося в значній кількості архетипних моделей. Стереотипні моделі фіксують особливості американської свідомості. Новообразна концептуалізація розширила концептуальний простір ЕГО неконвенційними моделями. Загальною тенденцією еволюції ЕГО визначено збільшення новообразної концептуалізації в «сповідальній» і сучасній поезії. Окреслено подальші дослідницькі перспективи.

Ключові слова: художня концептологія, концепт, концептуальний простір, американська жіноча поезія, художній концепт ЕГО.

Постановка проблеми. Поетичні тексти як особливий вид художнього мовлення завжди привертала увагу науковців. Проблема вивчення художніх творів, зважаючи на специфіку їхньої текстової організації, перебуває в центрі уваги вчених і досліджується з огляду на міждисциплінарність сучасних пошуків у філологічних, лінгвістичних, мовознавчих та інших студіях. Актуальними й прогресивними наразі є когнітивно-поетичні дослідження художніх текстів, що представлені в роботах Л. І. Белехової [2; 3; 4], О. П. Воробйової [5; 6], В. Г. Ніконової [12; 13; 14], О. С. Маріної [10], Н. Ю. Безреброї [2], І. А. Редьки [15] й інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить цінність робіт, яка полягає в розробці термінологічного й методологічного підґрунтя

дослідження концептуальної картини світу й концептуального простору, реконструкції та моделювання художніх концептів [5; 13].

Поетичні твори як втілення в поетичному мовленні своєрідного типу мислення, пізнання та самовираження є багатосторонньою реалізацією особистості митця. Починаючи з теорії поезики Арістотеля [1], питання рефлексії та само-рефлексії широко досліджувалося під різним кутом у межах панівних наукових парадигм. Не зважаючи на різноманітність підходів, феномен авторської присутності (адресанта) в поетичних творах завжди привертав увагу науковців, адже віршованим текстам притаманний високий рівень суб'єктивності, що пояснюється творчим авторським началом зі своєрідним баченням світу, зафіксованим у поетичному творі. Більш того,

художня картина світу поетичного тексту розкривається лише в його взаємодії з адресатом – читачем, який актуалізує авторські смисли шляхом їхньої інтеграції у свою картину світу. Таким чином, концептуальний простір художнього тексту формується в площині накладання двох світів, котрі народжують унікальний світ поетичного тексту.

Постановка завдання. Дослідження тенденцій еволюції концептуального простору ЕГО в американській жіночій поезії XVII – XXI століть у ракурсі соціокультурних моделей передбачає встановлення психологічних архетипів, що лежать в основі творення архетипних тем на концептуальному рівні, стереотипних моделей концептуалізації, які визначаємо як провідні в концептуальному просторі ЕГО, та новообразних – ідіотипних і кенотипних моделей концептуалізації ЕГО в межах тем-домінант і тематичних ліній. Задля досягнення мети дослідження, яка полягає у виявленні основних еволюційних тенденцій ЕГО, необхідно розв'язати такі питання:

- 1) окреслити поняття концептуального простору ЕГО;
- 2) розробити алгоритм дослідження ЕГО в соціокультурному ракурсі;
- 3) схарактеризувати основні тенденції еволюції ЕГО в американській жіночій поезії XVII–XXI століть.

Виклад основного матеріалу. Концептуальний простір ЕГО є складовим елементом загальної авторської картини світу, яка в художньому тексті шляхом взаємодії автора й читача визначає художню картину твору.

Поняття *картини світу* є важливою категорією для цілого ряду наук. Безпосередньо в лінгвістику цей термін увів у XIX столітті В. Гумбольдт [7], який висловив припущення щодо існування особливого світобачення та його відбиття в мові. У XX столітті науковий антропоцентризм когнітивної лінгвістики дає поняттю нове наукове життя, де воно набуває актуальних значень: картину світу тлумачать як цілісну сутність образів дійсності колективної свідомості й глобальний образ світу, який є результатом духовності людини й репрезентує базові властивості світу.

Картині світу притаманні динамічність і мінливість, адже вона несе в собі елементи творця, пізнавальні процеси якого змінюють і корегують наявну картину світу. Більш того, картина світу є не відбиттям дійсності, а «інтерпретацією» навколишнього світу, актом світопізнання та світорозуміння.

Картина світу отримує свою суб'єктивну реалізацію в матеріальній оболонці мови. Таким чином, у теорії когнітивних досліджень паралельно співіснують терміни *мовної картини світу* й *концептуальної картини світу*. У рамках нашого дослідження наголошуємо на такій відмінності термінів: *мовна картина* світу відбиває особливе світосприйняття представників певного мовного колективу й лише частково охоплює концептуальний компонент, у той час як *концептуальна картина світу* є складнішим конструктом, значно ширшим і багатшим за своєю структурою.

Специфіка мови художніх текстів полягає в не конвенційності відбиття навколишньої дійсності, що породжує термін *художньої картини світу*. Художня картина світу визначається як мовна репрезентація авторського світобачення, зумовленого творчою діяльністю митця з метою віддзеркалення реальної дійсності. Художня картина світу зображує автора як цілісну особистість у всьому спектрі її знань про навколишній світ. Така картина світу народжується у творі й переживається читачем у процесі його сприйняття. Таким чином, художня картина світу експлікує двовекторну егоцентричність – з одного боку, говоримо про репрезентацію авторського світобачення, з іншого – про присутність читача в тексті, через власну картину світу якого народжується картина художня. Художня картина світу постає концептуалізованим художнім простором, основними складниками якого є категоріальні когнітивні елементи – концепти.

Особливі за своєю структурою організації мовного матеріалу, віршовані тексти створюють окремий підвид художньої картини світу – *поетичну*. Спільною рисою художньої та поетичної картин світу є вищезазначена «двовекторна егоцентричність», яку Ю. В. Казарін визначає як систему смислів, образів й гадок, сформованих в уявленні *автора і читача* [9, с. 25]. На важливості активної присутності в поетичному тексті адресата й адресанта наголошує і Ж. М. Маслова, яка визначає поетичну картину світу як концептуальну систему, що формується шляхом творчої діяльності індивіда зі створення та інтерпретації альтернативної поетичної реальності, якій притаманні суб'єктивність, емоційна домінанта, я-центричність і фрагментарність [11, с. 39].

Специфіка поетичних текстів визначає такі характерні риси поетичної картини світу: мінливість, антропоцентричність, лінгвістичний характер, вербалізація світовідчуття автора за поетичними законами, а також наповнення символами,

образами й авторськими актуалізаціями. Поетична картина світу містить засоби «Я-орієнтації» у світі, які в нашому дослідженні на концептуальному рівні ми визначаємо як гіперконцепт ЕГО, що формує художній простір ЕГО. Поетична картина світу спирається на роботу уяви як адресанта, так і адресата твору. В поетичній картині світу знаходимо відбиття діяльності несвідомого, суб'єктивність, парадоксальність, пошуки власного «Я» (як авторського, так і читацького). Враховуючи вищезазначене, в нашому дослідженні **художній концепт ЕГО** визначаємо як «макротекстуальний конструкт», утворений упорядкованим поєднанням і взаємодією тих художніх концептів, які входять у концептуальний простір егоцентричності поетичних творів і складають частину поетичної картини світу. **Терміном концептуального простору ЕГО**, таким чином, визначаємо его-марковану частину авторської художньої картини світу, що експлікується в тематичних контекстах віршованих текстів.

Художні концепти, слідом за О. П. Воробійовою, розуміємо як «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [6, с. 60]. Особливого статусу художні концепти набувають завдяки існуванню в певній ідіосфері, що є частиною художньої картини світу, зумовленій колом асоціацій митця, і виникають як натяк на можливі значення, як відгук на попередній мовний і культурний досвід людини, що виражає індивідуально-авторське осмислення предметів та явищ. Отже, в концептуальному просторі ЕГО ідентифікуємо художні концепти як особливі ментальні конструкти власне авторської концептуалізації світу, що вербалізуються в его-маркованих контекстах тематичних ліній.

Для аналізу художніх концептів наразі застосовуються такі основні методики їхньої реконструкції:

1) методика метаопису, яка передбачає побудову ієрархії метаобразів різного рангу до кінцевого метаобразу, що є ідеєю твору [8];

2) методика побудови асоціативних мереж шляхом встановлення «синаптичних» зв'язків між ключовими концептами твору [12; 13];

3) методика когнітивно-емотивного аналізу з опорою на іконічність [5, с. 73];

4) методика мультимодального аналізу, що ґрунтується на концепції вбудованої інтерсеміотичності художнього тексту [17].

У ракурсі дослідження художніх концептів, що репрезентують простір ЕГО в американській

жіночій поезії, актуальним постає залучення методики поетико-когнітивного аналізу В. Г. Ніконової [12; 13; 14]. Ця методика передбачає проведення дослідження, що включає сім етапів: на першому етапі в текстах, що досліджуються, виділяються ключові текстові фрагменти, в яких розкривається одна тема. На другому етапі виділяються одна або декілька тематичних ліній, що узагальнюють згорнутий зміст провідної теми контексту. Третій етап присвячено аналізу мовної репрезентації тематичних ліній, в яких виокремлюється тематична домінанта, що включає тематичне слово й пов'язані з ним смислові реляти – авторські тропи, значення яких корелює з тематичною домінантою. На п'ятому етапі з опорою на тематичне слово як вербалізатор художнього концепту ідентифікується ядерний художній концепт. Шостий етап реконструює концептуальні схеми, що складають підґрунтя словесних поетичних образів, виражених художніми концептами. На сьомому етапі шляхом семантичного й асоціативного аналізу інформації проводиться виокремлення словесних атрибутів художнього концепту й визначається зміст концепту через їхню системну взаємодію [13, с. 115].

У нашому дослідженні еволюції ЕГО ми частково користуємося запропонованою методикою, а саме: на першому етапі виділяємо его-центричні пропозиційні контексти [16], що є текстовою репрезентацією ЕГО. На другому етапі в межах цих фрагментів виділяємо тематичні лінії, в яких виокремлюємо тематичну домінанту (третій етап). На четвертому етапі тематичну домінанту, основу якої складають его-центричні авторські тропи, формуємо в термінах концептуальної метафори – ментального конструкта, що лежить в основі концептуалізації. На п'ятому етапі ідентифікуємо ядро і периферію концептуального простору ЕГО.

Наступним кроком є аналіз концептуальних метафор тем-домінант у соціокультурному ракурсі. Послугуючись розробленою Л. І. Белеховою методикою дослідження словесних поетичних образів, моделюємо художній концепт ЕГО крізь призму соціокультурних моделей. Аналізуючи образний простір американської поезії, дослідниця виділяє архетипні, стереотипні, ідіотипні й кенотипні словесні образи [3, с. 54]. На нашу думку, ця класифікація є не лише аналізом образів в їхній відповідності до того чи іншого типу, але й відбиттям еволюційного процесу образотворення, адже кожен наступний образ вибудовується на попередньому. Таке припущення дає підстави розглядати архетипні, стереотипні й новообразні моделі концептуалізації ЕГО.

Як зазначає Л. І. Белехова, психологічний архетип лежить в основі майже кожного образу, в той час як стереотипні й новообразні моделі соціокультурно й індивідуально зумовлені.

Стереотипними моделями концептуалізації ЕГО в рамках нашого дослідження вважаємо найбільш типові за ядерним архетипом концептуальні метафори тематичних домінант простору ЕГО американської жіночої поезії XVII – XXI століть. Для визначення стереотипних моделей концептуалізації використовуємо кількісно-якісний аналіз архетипів окремої тематичної лінії повного доробку матеріалу, що досліджується.

Ідіотип концептуалізації ЕГО американської жіночої поезії визначаємо як індивідуально-авторську репрезентацію бачення світу [3, с. 337], яку в нашому дослідженні зафіксовано в неконвенційних тематичних домінантах простору ЕГО. Кенотипні моделі, своєю чергою, відбивають достеменно нове бачення предмета та явища навколишнього світу внаслідок руйнування установлених схем знання [3, с. 339], що в дослідженні простору ЕГО зображено в кенотипних метафоричних домінантах.

Архетипна концептуалізація творів колоніальної доби спирається на шість базових архетипів – СВІТЛО, МАТИ, ТЕМРЯВА, ТІНЬ, САМІСТЬ і РЕГЕНЕРАЦІЯ. Стереотипна модель концептуалізації ідентифікована в межах лінії *божественного* (архетип СВІТЛО), *кохання* (ТЕМРЯВА) й *смерті* (СВІТЛО, РЕГЕНЕРАЦІЯ). Ідіотипні моделі представлені двома темами-домінантами (БОГ – ЦЕ РОЗЧАРУВАННЯ та ДІТИ – ЦЕ ПТАХИ) в лінії *божественного* й *кохання* відповідно.

Поезія періоду Війни за незалежність ґрунтується на чотирьох архетипних моделях – ДУХ, СВІТЛО, РЕГЕНЕРАЦІЯ та ТІНЬ. Стереотипна концептуалізація простежується в лінії *смерті* (СВІТЛО й РЕГЕНЕРАЦІЯ) та *божественного* (ДУХ). Відсутність ідіотипної та кенотипної моделей концептуалізації ЕГО пояснюється жанровою специфікою творів зазначеної доби (посмертні елегії) і свідчить про низький рівень художньої образності поезії.

У творах доби Романтизму встановлено сім базових архетипів концептуалізації тематичних домінант (РЕГЕНЕРАЦІЯ, ТІНЬ, СВІТЛО, ОРІЄНТАЦІЯ, ДУХ, ВОДА й ТЕМРЯВА), серед яких ідентифіковано чотири стереотипні моделі: СВІТЛО й РЕГЕНЕРАЦІЯ в лінії *смерті*, ТІНЬ у лінії *кохання* та РЕГЕНЕРАЦІЯ в лінії *самопізнання*. Ідіотипні моделі художнього концепту

ЕГО представлені метафорами СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЧНІСТЬ і ДУША – ЦЕ ОЧІ.

Перед концептуальний рівень «сповідальної поезії» ґрунтується на чотирьох базових архетипах (ТЕМРЯВА, ВОДА, ТІНЬ і САМІСТЬ – найменша кількість у порівнянні з іншими періодами). Стереотипна концептуалізація простежується в лінії *самопізнання* (РЕГЕНЕРАЦІЯ) та *кохання* (ТЕМРЯВА). Концептуальні метафори ЖІНКА – ЦЕ БДЖОЛА, СМЕРТЬ – ЦЕ НАРКОТИК і ЖИТТЯ – ЦЕ НАРКОТИК є зразком кенотипної моделі художнього концепту ЕГО.

Сім базових архетипів (ОРІЄНТАЦІЯ, СВІТЛО, ТЕМРЯВА, РЕГЕНЕРАЦІЯ, САМІСТЬ, ВОГОНЬ і ТІНЬ) ідентифікованих у творах сучасної поезії засвідчують розширення меж перед концептуального простору ЕГО. Стереотипні моделі виявлено в межах лінії *самопізнання* та *божественного*. Концептуальна метафора ЖИТТЯ – ЦЕ МИТЬ зображує ідіотипне тлумачення ЕГО в просторі лінії *життя* ЕГО. Кенотипна модель художнього концепту ЕГО відбивається в новообразній репрезентації ЕГО в лінії *кохання* (КОХАННЯ – ЦЕ ІНСТИНКТ), *життя* (ЖИТТЯ – ЦЕ РЕПЕТИЦІЯ СМЕРТІ) та *війни* (ВІЙНА – ЦЕ ПОЛІТИКА).

Аналіз художнього концепту ЕГО крізь призму соціокультурних моделей засвідчує глибинність підвалин його формування. Психологічні архетипи, що складають основу тематичних домінант простору ЕГО, простежуються в поетичних текстах усіх періодів. Сталість ядерних архетипів забезпечує існування колективного несвідомого, що вкорінюється в стереотипних концептуальних метафорах, формуючи специфіку американської свідомості. Поезії пізніх періодів («сповідальна» й сучасна поезія) поповнюють концептуальний простір ЕГО новообразними моделями, котрі, здійснюючи концептуальний прорив, розширюють загальний простір ЕГО американської жіночої поезії XVII – XXI століть.

Висновки і пропозиції. Основною тенденцією еволюції художнього концепту ЕГО в американській жіночій поезії в ракурсі соціокультурних моделей є збільшення кількості новообразної концептуалізації ЕГО у творах «сповідальної» та сучасної поезії. У поетичних творах колоніальної доби, періоду Війни за незалежність і Романтизму відзначаємо превалювання архетипної та стереотипної моделей концептуалізації ЕГО.

Перспективою дослідження може стати залучення до аналізу творів американської чоловічої поезії, розробка загального концептуального простору ЕГО (жіночої та чоловічої поезії), гендерний аналіз ЕГО й інші розвідки.

Список літератури:

1. Античні поетики. Аристотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Горацій. Про поетичне мистецтво / упоряд. М. І. Борецький, В. З. Зварич. Київ : Грамота, 2007. 168 с.
2. Безребра Н. Ю. Лінгвостилістичний та семантико-когнітивний аспекти поетики Е. Дікінсон : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2008. 199 с.
3. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 476 с.
4. Белехова Л. І. Глосарій з когнітивної поетики : науково-методичний посібник. Херсон : Айлант, 2004. 124 с.
5. Воробйова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях. *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана* : збірник наукових статей / відп. ред. О. О. Тараненко. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. С. 72–86.
6. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2011. Т.14. № 2. С. 53–63.
7. Гумбольд В. фон. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 448 с.
8. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.05. Київ, 2003. 33 с.
9. Казарин Ю. В. Поэтический текст как система : монография. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 260 с.
10. Маріна О. С. Когнітивно-комунікативна характеристика англomовного поетичного дискурсу ХХ – ХХІ століть. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2015. № 14. С. 179–182.
11. Маслова Ж. Н. Краткое описание основных положений когнитивного исследования поэтического текста. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серія «Филологические науки»*. 2011. № 2 (56). С. 38–42.
12. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2008. 558 с.
13. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра). *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2011. Т. 14. № 2. С. 113–122.
14. Ніконова В. Г. Концепт – концептуальний простір – картина світу: досвід поетико-когнітивного аналізу художнього тексту. *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2012. Т. 15. № 2. С. 117–123.
15. Редька І. А. Синестезійна образність поетичного тексту: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської жіночої поезії кінця ХІХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2009. 23 с.
16. Fillmore Ch. J. Towards a descriptive framework for spatial deixis in speech, place and action / ed. R. J. Jarvel la, W. K. Chichester etc. J. Wiley and sons, 1982. P. 31–60.
17. Forceville Ch. Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitive framework: Agendas for research. *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives* / eds. G. Kristiansen, M. Archard, R. Dirven, F. J. Ruiz de Mendoza Ibañes. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2006. P. 379–402.

Yemets N. O. CONCEPTUAL EGO SPACE EVOLUTION TENDENCIES IN AMERICAN FEMALE POETRY OF XVII–XXI CENTURIES: SOCIOCULTURAL PERSPECTIVE

This article focuses on the investigation of conceptual EGO space evolution tendencies in American female poetry in sociocultural perspective. The issue of poetic texts investigation as a peculiar type of thinking and modern trends of poetry research are highlighted. The attention is focused on the archetype, stereotype and new-image EGO models with reference to sociocultural factor of their conceptualization. Theoretical background of the investigation is reviewed, namely: the terms of picture of the world, language picture of the world, conceptual picture of the world, artistic and poetic picture of the world are defined. The notions of artistic concept and conceptual space are explicated. The definitions of artistic EGO concept and conceptual EGO space with regard to their investigation peculiarities are suggested. The basic methods of artistic concepts reconstruction are reviewed; moreover, a new method combining the elements of L. I. Belehkhova and V. H. Nikonova methodologies is developed. The method consists of the following stages:

- 1) ego-marked contexts distinction;
- 2) thematic lines identification;

3) *theme-dominants in conceptual metaphor terminology naming;*

4) *archetype, stereotype and new-image EGO models on the basis of dominants identification.*

Basing on the results of thematic lines and theme-dominants analysis, archetype, stereotype and new-image models of EGO conceptualization are determined. The results of the analysis have revealed the fundamentals depths of EGO formation reflected in a considerable amount of archetype models. Stereotype models have fixed the peculiarities of American way of thinking. New-image conceptualization has broadened the conceptual EGO space with non-conventional models. The results have shown that the general EGO evolution tendency is reflected in the increase of the new-image conceptualization models in “confessional” and modern poetry. The further research perspectives are outlined.

Key words: *artistic conceptology, concept, conceptual space, American female poetry, artistic concept EGO.*